

Мартовицька Н.В.¹

Ефективні складові системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

¹ Мартовицька Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, викладач кафедр іноземних мов, соціальної роботи і соціальної педагогіки Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано базові складові системи соціального захисту Великої Британії, що сприяють ефективному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути використані у системі соціального захисту цих дітей в Україні. Зазначено нормативно-правове забезпечення соціального захисту цієї категорії дітей; проаналізовано поняття "дитина, позбавлена батьківського піклування", у контексті законодавчих документів країни; розкрито тлумачення термінів "нужденні діти", "улаштовані діти", "діти під наглядом". Автором представлено тривірневу структуру системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, охарактеризовано основні компоненти цієї системи на місцевому рівні, охарактеризовано їхню мету і функції. Автором визначено роль та завдання агенцій з фостерінгу та усиновлення, визначено види допомоги, що надаються цими агенціями.

Ключові слова: дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, місцеві органи влади, агенції з фостерінгу та усиновлення.

Вступ. Одним із основних завдань сьогодення є поліпшення становища дітей у суспільстві. Особливе місце у розв'язанні цієї проблеми належить створенню достатніх умов щодо захисту прав кожної дитини. Масштабні за соціальними наслідками зміни, які нині відбуваються у світі та в Україні, зумовили зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, за офіційними даними станом на 2013 рік виявлено 94 тисячі таких дітей. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування через знецінення інституту сім'ї, складні життєві обставини, безвідповідальність батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей, зростання рівня алкоголізації сімей з дітьми, зловживання батьків наркотичними засобами, жорстоке поводження з дитиною.

У зв'язку з цим особливо гостро постала проблема вдосконалення системи соціального захисту та захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні, що обумовлює її перегляд і реорганізацію, які б сприяли створенню умов успішного входження цієї категорії дітей у соціум.

Огляд публікацій з теми. Аналіз наукових напрацювань з окресленої проблеми дозволяє стверджувати, що питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стало об'єктом дослідження у сфері права, історії, психології, педагогіки, соціальної роботи та соціальної педагогіки. Вивчення міжнародного досвіду захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про ефективність соціальної і соціально-педагогічної роботи з такою категорією дітей. Так, специфіка соціальної роботи з дітьми-сиротами окреслена у працях зарубіжних учених Д. Кіртона, Е. Освальда та ін.; проблема дитинства та соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відображена у дослідженнях Д. Толфрі, Д. Арчарда, Р. Кента та ін.; ефективність сімейних форм улаштування висвітлено у працях Д. Берріджа, Д. Гуча, Р. Ламберта, І. Сінклер; значущість фостерінга як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розкривали К. Віллсон, С. Вотерхаус, Ш. Джордж, А. Кейн, Дж. Роу; позитивний вплив усиновлення та його роль

у формуванні свідомості дитини вивчали Е. Монк, К. Селік та ін.

Саме у Великій Британії розроблені та успішно реалізуються соціальні програми, які діють відповідно до правових норм, що зафіксовані в законодавчих документах Об'єднаного Королівства, ефективно працюють організації соціальної підтримки нужденних дітей. Позитивний досвід зарубіжжя щодо соціального захисту дітей може слугувати орієнтиром для впровадження його в соціально-педагогічну діяльність нашої держави, зокрема й реалізація отриманих здобутків Великої Британії.

Мета статті – розглянути і проаналізувати базові складові системи соціального захисту Великої Британії, що сприяють ефективному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; визначити роль місцевих органів влади, агенцій з фостерінгу та усиновлення у здійсненні цього процесу.

Фактологічний матеріал статті становлять: офіційні документи щодо соціального захисту дітей – кодекси законів про охорону дитинства, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нормативні та директивні акти уряду Об'єднаного Королівства; аналітичні матеріали міжнародних економічних, професійних організацій; дослідження науковців; інформаційно-аналітичні матеріали Інтернет-сайтів, матеріали науково-педагогічних видань.

Результати та їх обговорення. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Великої Британії ґрунтується на Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), Законах "Про дітей" (1989 р.), "Про дітей, які вибувають із системи опіки" (2002 р.), "Про усиновлення" (2002 р.), інструкціях та положеннях. Проте і в XXI ст. законодавча база трансформується і водночас удосконалюються положення Законів стосовно соціального захисту цієї категорії дітей. Нормативні документи, акти, положення, які стосуються соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії орієнтовані на збереження біологічної родини або влаштування дітей окресленої категорії переважно у фостерні сім'ї.

На увагу заслуговує те, що британські науковці (Д. Толфрі, Е. Освальд та ін.) зазначають, що "дитина,

позбавлена батьківського піклування", тимчасово або постійно не проживає разом із батьками [6, с. 42; 11, с. 3]. Вони наголошують на тимчасовому перебуванні дитини без батьків, оскільки в основу сучасного соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено доміанту розвитку і виховання дитини саме в біологічній сім'ї. На нашу думку, саме визначення "дитина, позбавлена батьківського піклування", британськими науковцями як така, яка тимчасово не може проживати із сім'єю, указує на факт можливості повернення дитини в рідну сім'ю. Це вказує на розуміння важливості виховання дитини у біологічній сім'ї.

Важливим є і те, що британські вчені виокремлюють такі категорії дітей з числа сиріт та позбавлених батьківського піклування, як: "діти під наглядом" ("looked after"), "улаштовані" ("accommodated"), "нужденні діти" ("children in need"). Ці поняття є легітимними і закріплені Законом "Про дітей" (1989 р.).

До категорії "нужденні діти" відносять тих, хто потребує опіки та уваги, а їхній стан розвитку або умови проживання не відповідають критеріям, передбаченим стандартами охорони здоров'я (напр., здоров'я або розвиток помітно погіршується, або під загрозою погіршення через відсутність утручання місцевих органів влади; дитина є недієздатною; їй нанесено шкоду будь-ким із членів сім'ї та ін.) [4, с. 263; 7]. Діти категорії "під наглядом" знаходяться під опікою місцевих

органів влади за межами власної сім'ї. До таких дітей відносять тих, хто перебуває в закладах для правопорушників, у в'язницях, у центрах для біженців, в еміграційних центрах [4, с. 2-3; 7]. "Улаштовані" діти – це така категорія дітей, якій місцеві органи влади надають притулок за згоди батьків, або вона отримує судові рішення про здійснення за нею догляду, що включає влаштування [3]. Категорії дітей "під наглядом" і "улаштовані" є тотожними, і можуть одночасно відноситися до категорії дітей "нужденних". Відмінність категорії дітей "під наглядом" від дітей "улаштованих" полягає в тому, що місцеві органи влади не несуть відповідальності за останніх. Зазначено, що відповідними термінами для характеристики цієї категорії дітей в українському законодавстві є "дитина-сирота" та "дитина, позбавлена батьківського піклування". Визначення різних категорій дітей свідчить про усвідомлення різних потреб дітей, а відповідно, і різних підходів до їх вирішення.

Велика Британія має високо централізовану систему управління. Структура соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Британії має три рівні: державний, регіональний, місцевий, між якими наявний тісний зв'язок у розв'язанні проблем дітей. Основні компоненти системи соціального захисту дітей у Великій Британії та її складові можна представити у вигляді схеми (рис. 1).

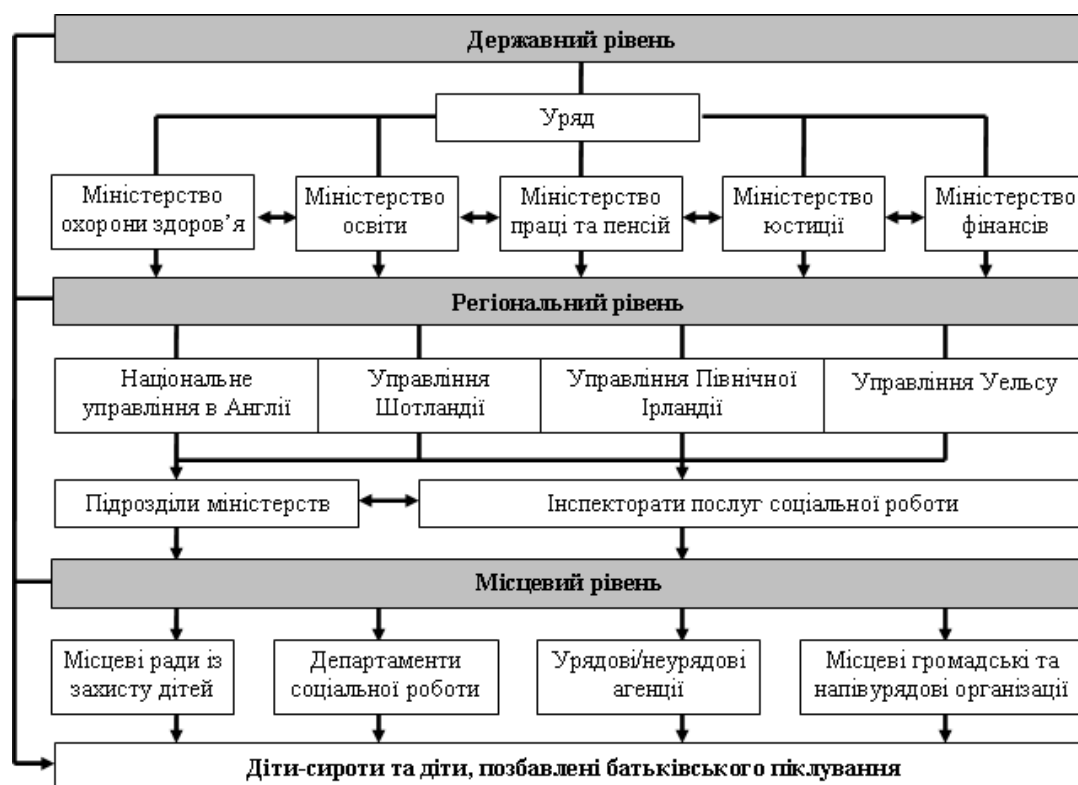

Рис. 1. Основні складові системи соціального захисту дітей у Великій Британії

Соціальний захист дітей у Великій Британії, передусім, покладено на Міністерство освіти (до 2010 року воно мало назву Міністерство у справах дітей, освіти та сім'ї (Department for Children, Schools & Families: DCSF). До функцій цього міністерства входить надання обов'язкових інструкцій місцевим органам влади (яким вони мають слідувати) та підготовка нестатута-

рних положень (які Міністерство освіти пропонує місцевим органам влади для використання у своїй професійній роботі). Місцеві органи влади використовують ці інструкції для складання власних процедурних дій, що мають дотримуватися практики та професіонали, які контактують з дітьми та їхніми сім'ями в певному районі.

Центральний уряд здійснює контроль над діями місцевих адміністрацій. Не зважаючи на те, що деякі дії можуть бути недозволені парламентом, місцеві органи влади, які хотіли б здійснити деякі ініціативи, спрямовані на соціальний захист дітей, які виходять за рамки їхніх повноважень, повинні були запропонувати власний Акт на розгляд парламенту. Нещодавно Англія і Шотландія запровадили загальні повноваження для місцевих органів влади з метою сприяння соціального захисту населення, але це залишається лише нововведенням і суттєвих радикальних змін поки що не дало. На особливу увагу в системі соціального захисту дітей окресленої категорії заслуговує діяльність служб соціального захисту місцевого рівня. На цьому рівні здійснюється соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, місцевими органами влади із справ дітей, які відповідають за планування та забезпечення соціальним захистом дітей.

Робота місцевого уряду більшою мірою ґрунтується на інструкціях Центрального уряду. Фінансовий контроль. Не зважаючи на існування "муніципального податку", місцевий уряд має обмежені можливості щодо розподілу коштів для надання допомоги. Вони не повинні бути витрачені більше, ніж обсяг дозволе-

ної норми. Центральний уряд може надавати гранти, реалізуючи стандарти соціальної політики [9].

Місцеві органи влади з соціального захисту забезпечують підтримку та надання послуг дітям та їхнім сім'ям, людям похилого віку, людям з особливими потребами, з фізичними та розумовими вадами. Послуги включають в себе оцінку потреб, надання допомоги, такої, як "їжа на колесах", допомога вдома, у центрах денного перебування та інституційних закладах [10, с. 163]. Муніципальні відділи соціального захисту у Великій Британії допомагають дітям, які потребують допомоги, включаючи й тих, хто знаходиться у групі ризику і можуть бути скривдженими. Кожний відділ має вносити таку категорію дітей до загальної бази даних. Станом на 31 березня 2012 року в Об'єднаному Королівстві було зареєстровано 50 573 таких дітей [8]. Інша функція, яку виконують місцеві органи влади – допомога людям, що зазнали домашнього насильства. Вони часто працюють із фахівцем волонтерської організації, забезпечуючи потерпілих притулком. У них жінки та діти отримують місце для короткотривалого перебування та підтримку, очікуючи на вирішення проблеми.

Основні компоненти системи соціального захисту дітей на місцевому рівні у Великій Британії та її складові можна представити у вигляді рисунку (рис. 2.).

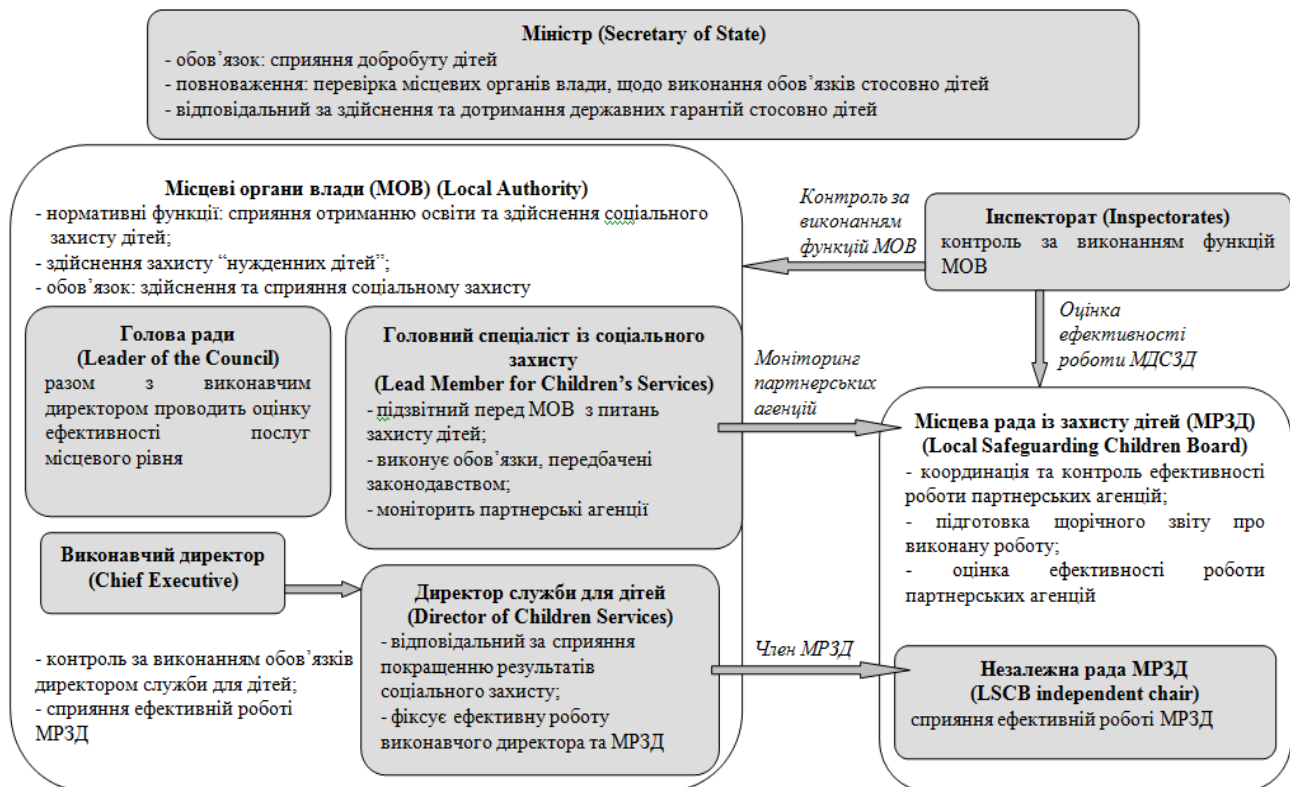

Рис. 2. Основні складові системи соціального захисту дітей на місцевому рівні у Великій Британії

Місцеві органи влади сприяють тому, щоб при влаштуванні дитина була розміщена у закладі/сім'ї недалеко від її дому; щоб навчання дитини не переривалося; щоб дитина, яка має рідних братів або сестер, не була з ними розлучена або мала змогу з ними зустрічатися; щоб потреби дитини з особливими потребами задовольнялись. Механізм соціального захисту дітей на місцевому рівні відіграє велике значення та має такі складові: 1 – місцева рада із захисту дітей; 2 –

засідання з розгляду справи; 3 – планування соціального захисту дитини.

Місцева рада із захисту дітей виконує низку функцій (рис. 3), які мають за мету досягти позитивного результату у процесі здійснення соціального захисту дитини [4, с. 308]. Вона складається із членів місцевих органів влади та "партнерів" ради, якими є урядові організації, що виконують функцію співпраці з місцевими органами влади. До таких відносяться: офіцер

поліції, місцеві органи управління, команда, що працює з неповнолітніми правопорушниками, органи охорони здоров'я та трасти термінової допомоги; Державна служба охорони здоров'я (чиї лікарні та лікувальні заклади знаходяться на певній території); служба Connexions, яка діє у будь-якій частині певної території Великої Британії; Центр із підтримки та надання консультацій/порад для дітей та сім'ї; директор будь-якого центру з навчання фахівців, які здійснюють соціальний захист; керівник або директор закладу позбавлення волі для дітей правопорушників [4, с. 309].

Обов'язки органів місцевої влади щодо категорії дітей "під наглядом" – допомагати дитині, яка перебуває під їхньою опікою ("опіка" у цьому разі означає, що органи місцевої влади повинні дотримуватися рішення суду в кожному конкретному випадку, який стосується певної дитини). При цьому місцеві органи влади мають забезпечити житлом/притулком дитину (під "притулком" мається на увазі перебування дитини більше 24 годин в закладі суспільного виховання); надавати фізичний та морально-психологічний захист і сприяти соціальному захисту дитини; створювати і використовувати доступні послуги для батьків дітей, які опинились у складних життєвих обставинах [4, с. 264].

У Великій Британії існує багато агенцій, які займаються питанням соціального захисту дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування, надаючи відповідні послуги. В основу їх роботи покладено загальні положення Закону "Про дітей" (1989 р.) та низки інших документів. Ці агенції пропонують різні види фостерної опіки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, займаються пошуком для них нових сімей, а для майбутніх прийомних батьків – дітей, а також сприяють усиновленню дітей.

У Великій Британії розрізняють агенції з усиновлення та агенції з фостерінгу, які є як державними, так і громадськими організаціями. Агенції з усиновлення – це ліцензовані організації, робота яких схвалена Міністерством охорони здоров'я. Головним їх обов'язком є піклування та захист дітей, позбавлених батьківського піклування, та заохочування усиновлювачів і фостерних вихователів, а також утримування інституційних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вони сприяють ефективній роботі служб при місцевих органах влади та надають великий спектр допомоги щодо видів і форм улаштування дітей. Переважно агенції з усиновлення у Великій Британії – це департаменти, які надають соціальні послуги. Серед них є й агенції, що створені на благодійних волонтерських засадах та зареєстровані як агенції з усиновлення.

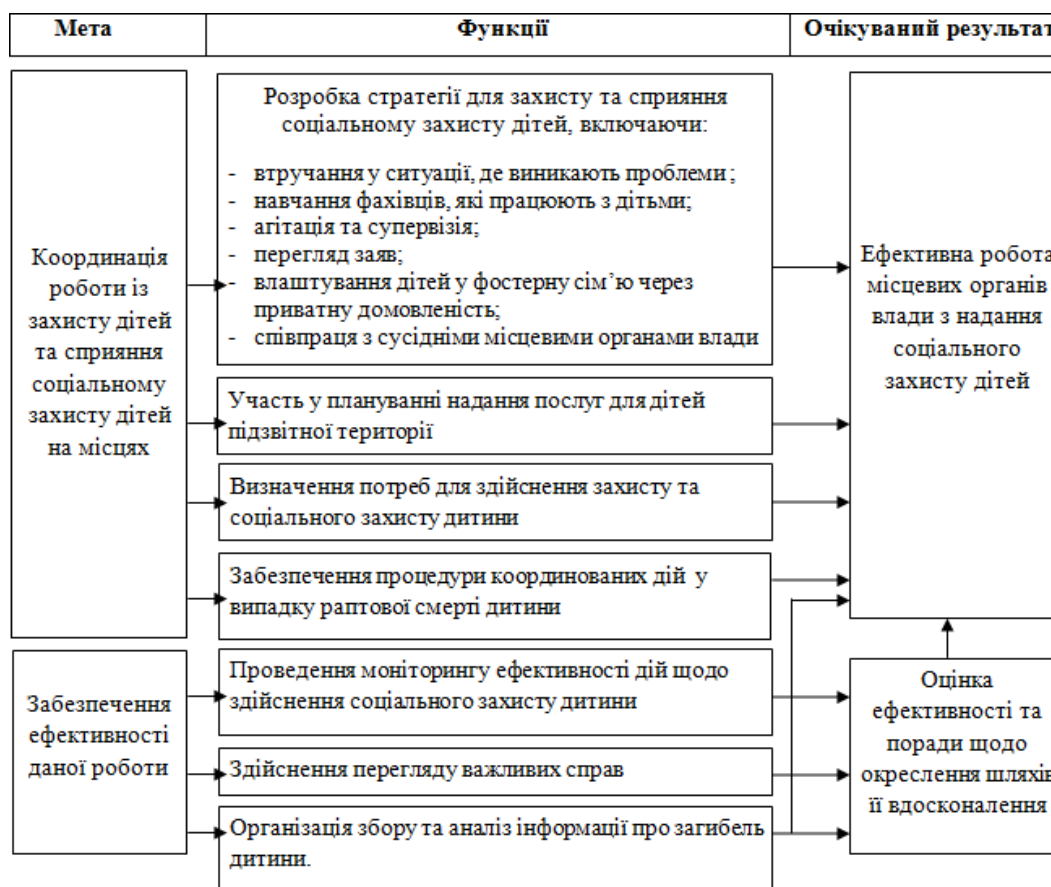

Рис. 3. Зміст діяльності органів місцевої влади із соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії

У тих випадках, коли дитину вилучено з біологічної сім'ї і вони ще не є кандидатами на всиновлення, агенції з усиновлення беруть на себе (батьківську) ві-

дповідальність за таку дитину [3]. Ці агенції виконують такі завдання: оцінюють потреби дитини; слідкують та підтримують контакт із батьками, які не є ре-

зидентами країни; допомагають у вирішенні суперечок, якщо чоловік заперечує, що він батько дитини; підраховують витрати на утримання дитини; проводять збір та передачу коштів на утримання дитини одному з тих батьків, хто її виховує; приймають заходи, спрямовані на примушення батьків-нерезидентів платити гроші на утримання дитини, якщо це необхідно.

Однією з найвідоміших є Британська асоціація з усиновлення та фостерінгу (British Association for Adoption and Fostering (далі БАУФ)) [1]. Організація працює на території всієї Великої Британії, а її регіональні представництва знаходяться в Англії, Уельсі, Шотландії, та Північній Ірландії. Основним завданням БАУФ є: знаходження дітям сім'ї, забезпечення навчання, проведення конференцій, консультацій, кампаній стосовно покращення умов улаштування і проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації.

Ще однією з найбільших агенцій фостерної опіки у Великій Британії є Асоціація фостерної опіки (Foster Care Associates (далі АФО), а одна з приватних – Незалежна агенція з фостерінгу (Independent Fostering Agency (далі ІАФ)). Ця асоціація співпрацює з місцевими органами влади та фондами на всій території Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії для забезпечення кращої якості надання послуг фостерним сім'ям. АФО пропонує різні види фостерного влаштування, які розрізняються за тривалістю, і тому можуть бути від кількох днів, тижнів до – років, залежно від умов, у яких перебуває дитина та її потреб [2].

Завдяки організаційним змінам, які відбулися у межах органів місцевої влади у 90-х роках, діяльність структур на місцевому рівні досягла високого рівня,

яка вплинула на надання фостерних послуг, послуг усиновлення, надання соціального захисту дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, у Великій Британії. Відбулося багато дій з боку органів місцевої влади щодо залучення піклувальників. Не зважаючи на таку активну діяльність, усе ще залишається багато груп дітей, які відносяться до категорії "важковлаштовуваних" (групи братів та сестер, діти підліткового віку (особливо хлопчики) та діти з девіантною поведінкою).

Висновки. Таким чином, соціальний захист дітей у Великій Британії – це спільна справа низки різних агенцій та професіоналів. Особлива роль у здійсненні ефективного соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії відводяться діяльності органів місцевої влади із соціального захисту окресленої категорії дітей. Головною метою на цьому рівні є координація роботи із захисту дітей та сприяння соціальному захисту дітей на місцях та забезпеченні ефективності даної роботи.

Агенції з фостерінгу та усиновлення у Великій Британії надають широкий спектр допомоги щодо видів і форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така практика свідчить про індивідуальний підхід до потреб і проблем дітей, і, відповідно, до їх ефективного вирішення.

Проаналізовані складові системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії є позитивними для використання у сучасній системі соціального захисту окресленої категорії дітей в Україні.

Подальшого розгляду та вивчення потребує проблема влаштування "важковлаштовуваних" дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. British Association for Adoption and Fostering [E-source] / Official site. – access: www.baaf.org.uk.
2. Foster Care Associates [E-source] / Official Site. – access: www.thefca.co.uk.
3. Foster Carers A to Z information [E-source] / access: <http://www.simplyfostering.co.uk/what-is-fostering/handbook.html>.
4. Hugh B. Law for Social Workers / Brayne Hugh, Carr Helen. – New York: Oxford University Press, 2010. – 694 p.
5. Kirton D. Child Social Work Policy & Practice / Derek Kirton. – The Cromwell Press Ltd., Irowbridge, Wiltshire, 2009. – 223 p.
6. Oswald E. Because We Care: Programming Guidance for Children Deprived of Parental Care / E. Oswald. – USA: World Vision, 2009. – 61 p.
7. Quick Guide, Manual Version of the Luton Children and Family Care Procedures [E-source] / 2011. – (Chapter 6. 3). – Access mode: http://lutonchildcare.proceduresonline.com/chapters/g_cin_def_criteria.htm#legal_def.
8. Statistics on looked after children in 2012 in England, Wales, Scotland and Northern Ireland [E-source]: National Statistics 2012. –access: https://www.nspcc.org.uk/Inform/resourcesforprofessionals/lookedafterchildren/statistics_wda88009.html.
9. The administration of welfare in the UK [E. resource] / Paul Spicker. – Mode of access: <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/uk.htm>.
10. The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland / Office for National Statistics. – London: TSO, 2005. – 537 p.
11. Tolfree D. Facing the Crisis: Supporting children through positive care options. First Resort Series / D. Tolfree. – London: Save the Children Fund, 2005. – P. 7.

Martovytska N.V. Effective components of orphans and parentally deprived children's social protection in Great Britain.

Abstract. The article highlights and analyzes the basic components of the welfare system in Great Britain, which contribute to the effective protection of orphans and children deprived of parental care, which can be implemented to the system child welfare in Ukraine. Regulatory provision of these children social welfare is pointed out; the notion of "child deprived of parental care" in the context of the legal documents of the country is analyzed; definitions of the terms "children in need", "accommodated children", "children looked after" are offered in the article. The author suggests a three-level structure of the child welfare system in Great Britain (national, regional and local level), describes the main components of the system at the local level, characterizes its goals and functions. The author defines roles and tasks of the fostering and adoption agencies, indicates types of assistance provided by these agencies.

Keywords: orphan, parentally deprived children, local authorities, fostering and adoption agency.

Мартовицкая Н.В. Эффективные составляющие системы социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в Великобритании.

Аннотация. В статье рассмотрены и проанализированы базовые составляющие системы социальной защиты Великобритании, которые способствуют эффективной защите детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, которые могут быть использованы в системе социальной защиты этих детей в Украине. Раскрыто нормативно - правовое обеспечение социальной защиты этой категории детей; проанализированы понятия "ребенок, лишенный родительской опеки", в контексте законодательных документов страны; толкования терминов "нуждающиеся дети", "устроены дети", "дети под присмотром". Автором представлена трехуровневая структура системы социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, охарактеризованы основные компоненты этой системы на местном уровне, указаны их цели и функции. Автором определена роль и задачи агентств фостерного воспитания и усыновления, определены виды помощи, предоставляемых этими агентствами.

Ключевые слова: *сирота, дети, лишенные родительской опеки, органы местной власти, агентства по усыновлению и фостерному воспитанию.*